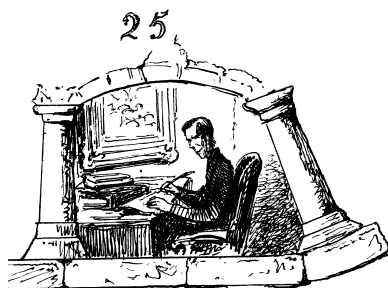

HET IDEALE PARLEMENT

J.R. Thorbecke

17 Op 24 april 1862 presenteerde Thorbecke zijn tweede ministerie aan de
18 Tweede Kamer met een optimisme dat gelijkstond aan zijn optredens uit
19 1849. Als minister van Binnenlandse Zaken wilde Thorbecke 'vooraf en
20 voor alles [...] de Kamer begroeten; wij verlangden met haar in aanraking
21 te komen. Hij lichtte zijn hoed niet voor niets. 'De gemeenschap met
22 het parlement' was immers 'bestemd de kracht der Regeering te verdub-
23 belen'.¹ De toekomst van Nederland zag er zonnig uit. Op diplomatiek,
24 cultureel en macro-economisch gebied beleefde het land volgens de
25 liberale leider 'eene beweging zoo groot als onze geschiedenis geen
26 tweede époque kent'.²

27 De weg lag open om Thorbeckes ideale parlement te realiseren. Vol-
28 gens Thorbecke was het ideale parlement 'de hoogste macht van het
29 land' voor 'het vrijste volk der wereld'.³ In het ideale parlement kwamen
30 de Kamerleden door middel van waardig, vrij en rationeel debat tot
31 'de waarheid': de beste wetgeving voor het land en de beste controle op
32 de ministers. Deze idealen contrasteerden met de Tweede Kamer van
33 het voorgaande decennium. Ministers als Van Hall, Forstner en Vrolik
34 zagen toen in de Tweede Kamer eerder een obstakel dan een partner.
35 Bovendien wilde de liberale oppositie hen in de eerste plaats verjagen en
36 leek het landsbelang minder belangrijk. Dat duistere verleden maakte de
37 realisatie van het verlangde verlichte parlement ingewikkeld. Thorbecke
38 en zijn liberale vrienden gebruikten de komende jaren nieuwe argu-
39 menten en middelen om hun parlementaire wereld een monumentale

1 status te geven. Enerzijds bestreden zij de tegenstanders van de liberale
2 dominantie met argumenten en tactieken die haaks tegenover hun ide-
3 alen van 1849-1862 lijken te staan, anderzijds stortten zij zich op het
4 publieke imago van het parlement.

5
6
7 MONUMENTALITEIT EN PUBLIEKE GEEST
8

9 Kamerleden en ondersteunend personeel ondernamen tegen het einde
10 van de jaren vijftig verschillende pogingen om de publieke status van hun
11 werkomgeving op te vijzelen. Ze zochten naar een identiteit voor het
12 parlement en vonden haar in het verleden. De inmiddels min of meer
13 conservatieve parlementariër Wintgens zei dat 'er zeker in de wereld
14 geen land is te vinden, dat in dier voege als ons Vaderland kan wijzen
15 op een zoo voortdurende reeks van vroegere vergaderingen.'⁴ Dat was
16 iets om trots op te zijn, want de veronderstelde kalme vergadercultuur
17 stond ver boven de bloedige geschiedenissen van landen als Frankrijk
18 en Engeland. Dit beeld van Nederland als kalm 'vergaderland' is tot de
19 dag van vandaag blijven bestaan.⁵

20 In 1860 wilde Wintgens geld vrij maken voor historisch onderzoek
21 naar de raads- en gewestleden van vóór 1576. Zijn bedoeling was om een
22 tableau in het parlement op te richten om deze mannen te herdenken.
23 Dat tableau moest naast een namenlijst van de Staten-Generaal na 1576
24 komen te hangen. Rijksarchivaris R.C. Bakhuizen van den Brink had
25 deze lijst in 1859 laten maken. De Nederlanders waren niet de enigen
26 die in het verre verleden naar de wortels van hun parlementaire identiteit
27 zochten. Het Palais de la Nation te Brussel bevatte meer monumentale
28 tekens en symbolen dan het gebouw van de Tweede Kamer. De 'ques-
29 tors' uit het Belgische parlement waren hiervoor verantwoordelijk en
30 zij vroegen hun Nederlandse collega's van de huishoudelijke commissie
31 om hulp en gegevens voor een eigen lijst: de geschiedenissen van de
32 buurlanden waren immers innig met elkaar verbonden.⁶

33 Het is maar de vraag of de gewesten van voor 1576 en de Staten-
34 Generaal tot 1796 veel overeenkomsten hadden of zelfs maar soortge-
35 noten waren van de Tweede Kamer rond 1860. Interessanter is dát de
36 negentiende-eeuwers op zoek waren naar historische monumentaliteit
37 en identiteit. Herdenkingstekens moesten bijdragen aan de waardig-
38 heid van de oude vergaderingen. Er hangt nog altijd een ledenlijst in de
39 voormalige koffiekamer. Het is een indrukwekkende namenreeks, waar

1 negentiende-eeuwse Kamerleden in verwondering naar staarden.⁷ Maar
2 gedenktekens hebben nog meer waarde voor hun bouwers en bedenkers.
3 Door het bouwen van monumenten en gedenktekens benadrukken
4 zij de continuïteit, waardigheid en legitimiteit van hun eigen gezag.⁸
5 Door de ondertekening van Bakhuizen en de weergave van de datum
6 van afronding was de lijst tegelijkertijd een huldeblijk aan de eigen par-
7 lamentaire wereld.

8 Bakhuizen en Wintgens zochten in een ver verleden de aanleiding
9 voor een bescheiden herdenkingsteken. Monumentaliteit kon ook
10 dichterbij huis gevonden worden en grootsere werken opleveren. Het
11 vijftigjarig bestaan van de constitutionele monarchie in 1863 vormde
12 een goede gelegenheid om nieuwe monumenten op te richten. Dat was
13 belangrijk, zo schreef de Amsterdamse hoogleraar De Bosch Kemper,
14 want 'de herinnering aan de gebeurtenissen van 1813 [kon] de gelegen-
15 heid zijn tot [...] hernieuwing van den publieken geest'.⁹ 'Publieken
16 geest' was voor alle parlementaire Nederlanders een groot goed. De
17 gewenste herdenking moest dan ook een massale manifestatie zijn,
18 spontaan georganiseerd voor en door alle inwoners.

19 Dat viel tegen. Op 17 november 1863 werden in verscheidene ste-
20 den de weinige nog levende veteranen van 1813 met een parade en
21 spelen geëerd. In Arnhem keek de gewone man naar deze twaalf oude
22 heren die op een kar door de stad trokken. Misschien deed hij mee met
23 mastklimmen of koekhappen en profiteerde hij van de gratis verstrekte
24 versnaperingen (brood en koffie), maar organiseren en de publieke geest
25 vernieuwen deed de gewone man niet.¹⁰ 1863 was een feest van en voor
26 de elite.

27 Het monument voor 1813 op het gelijknamige plein in het Haagse
28 Willemspark was bijvoorbeeld in zijn geheel gefinancierd door de Ver-
29 eeniging van en voor Nederlandsche Industriëlen. De Bosch Kemper
30 klaagde wel dat deze vereniging 'een te uitsluitend karakter' had en
31 anderen beschuldigden de industriëlen dat de herdenkingsspriet niets
32 meer was dan 'een laatste verheerlijking van het protectionisme', maar
33 die protesten haalden niets uit.¹¹ De herdenking van 1813 in Leidse
34 academische kringen was vooral gericht aan de 'jongelingen, op wie de
35 hoop des Vaderlands is gevestigd'. In de voorgaande vijftig jaar studeer-
36 den bijna alle belangrijke politici in Leiden rechten en als het aan de
37 universiteit lag bleef dat zo. De in haar ogen belangrijkste medelander
38 van dat moment had ook in Leiden gewerkt en gestudeerd. Minister
39 Thorbecke ontving in november 1863 tientallen uitnodigingen, her-

1 denkingbundels en geïllustreerde feestliederen met de persoonlijke
2 complimenten van de makers.¹² Dit waren geen gemiddelde Nederlanders,
3 maar plaatselijke notabelen. Hun toewijding aan de verering van
4 het vaderland was vooral een manier om hun status te bevestigen en de
5 plicht te doen die daarbij hoorde.

6 Wat deed Thorbecke met de uitnodigingen en de herdenkingsdrift?
7 Hij aarzelde. Enerzijds was de publieke geest een zaak van, voor en
8 door het volk. Door ministeriële of parlementaire bemoeienissen zou
9 'het spontane en eigenaardige karakter aan dit herinneringsfeest [...] worden
10 ontnomen.'¹³ Tegelijkertijd besefte Thorbecke dat subsidies een
11 impuls konden geven aan de publieke geest. Deze dubbelzinnigheid
12 kwam duidelijk naar voren bij de plannen van een groep rijke Amsterdammers,
13 onder wie de literatoren Joseph A. Alberdingk Thijm en
14 Jacob van Lennep en Willem Vrolik, hoogleraar medicijnen en broer
15 van de voormalige minister, om in 1863 'een landelijk pantheon voor
16 helden en hoogtepunten uit de vaderlandse geschiedenis' te stichten.
17 Thorbecke zag wel iets in dit 'nationale Walhalla'. Als monumenten
18 en musea een nationaal belang dienden, waren zij ook een parlementair
19 belang. Hoewel de minister zich in het openbaar nooit over het
20 museum uitliet, deed hij wel financiële toezeggingen aan de Amsterdammers.¹⁴

22 Thorbecke maakte de opening van het pantheon niet meer mee.
23 Het pantheon werd uiteindelijk het Rijksmuseum en dat opende zijn
24 poorten pas in juli 1885. Door hoogoploeiende conflicten over de winnaar
25 van de prijsvraag strandden alle plannen in 1863. Het uiteindelijke
26 bouwwerk was geen herdenkingsmonument meer, en ook geen museum
27 van hoogtepunten uit het nationale verleden, ook al wijkt het in vorm en
28 uitstraling weinig af van het ontwerp van een van de twee prijswinnaars
29 uit 1863: 'Museum Koning Willem de Eerste' van P.J.H. Cuypers.¹⁵
30 Thorbecke had echter nog een ander paleis voor ogen.

31 32 33 HET OPPORTUNISTISCHE PALEIS 34

35 De opgewekte publieke geest uit de karrentochten met veteranen van
36 1813 en de stichting van monumenten hadden slechts indirect te maken
37 met de wereld van het parlement. Maar ze gingen wel hand in hand
38 met het stoutmoedigste initiatief van 1863. Dat initiatief was bedoeld
39 om het parlement een monumentale status te geven. Op 15 oktober

1 lazten Kamerleden het wetsvoorstel om 'een paleis voor de beide Ka-
2 mers' op te richten als 'uiting der nationale dankbaarheid voor het in
3 1813 herwonnen volksbestaan'. Was getekend, Thorbecke en koning
4 Willem III.

5 Het parlementaire paleisplan is oorspronkelijk toegeschreven aan
6 de koning, maar het is de vraag of dit idee klopt.¹⁶ De signatuur van
7 Thorbecke was in elk geval alom aanwezig. In de eerste plaats vanwege
8 de bestemming van het paleis. Het was een paleis voor 'de eerste en
9 voornaamste der instellingen' en dat past beter bij de idealen van Thor-
10 becke over het parlement dan bij de wispelturige koning. Ten tweede
11 had Thorbecke de wettekst en de bijgaande memorie zelf geschreven en
12 ondertekend. Dat deed hij wel 'overeenkomstig de schoone en groote
13 gedachte van Uwe majesteit', maar dat sluit niet uit dat Thorbecke die
14 gedachte met de koning deelde of hem daarbij beïnvloed had. Ten slotte
15 zagen zijn tijdgenoten het plan eveneens als Thorbeckes initiatief. Zo
16 schreef een anonieme enthousiasteling dat 'Thorbecke [...] zeker iets
17 schoons [zal] willen toonstellen' omdat 'die nu een grootsch werk kan
18 verrigten'.¹⁷

19 Zijn vrienden in de Kamer wilden de wet op een symbolische dag
20 behandelen: 19 oktober 1863. Vijftig jaar daarvoor verloor Napoleon
21 de Slag bij Leipzig. Thorbecke had niet gerekend op zoveel enthousi-
22 asme – zijn wet was binnen twee dagen door de afdelingen geloodst
23 – en was genoodzaakt zijn inspectiereis naar de zeedijken van Lemmer
24 te onderbreken. Die dijken konden nog wel even wachten: Thorbecke
25 wilde zijn droompaleis zelf en met spoed komen verdedigen.¹⁸

26 Dat viel niet mee. Jaren later herinnerde Thorbecke 'met weinig in-
27 genomenheid' hoe tegenstanders 'eene vindingrijkheid in bezwaren
28 [...] ten toon spreidden, die ongelooflijk zou schijnen, zoo het Bijblad
29 [= de *Handelingen*] niet bestond'.¹⁹ Maar zo ongelooflijk was dat ei-
30 genlijk niet. Net als zijn vrienden herkenden ook tegenstanders Thor-
31 beckes signatuur in het voorstel en daar maakten ze bezwaar tegen.
32 Het 'grondwettig verbond' tussen koning en volk dat in de wettekst
33 benadrukt werd, deed Groen van Prinsterer en De Brauw bijvoorbeeld
34 denken aan een 'maatschappelijk verdrag', aan een '*contrat social*', aan
35 Rousseau, volkssoevereiniteit en de Franse Revolutie, waar Nederland
36 in 1813 voorgoed en gelukkig afscheid van had genomen. Het idee om
37 juist voor de volksvertegenwoordiging een paleis te stichten versterkte
38 Groen in zijn gedachtegang. Dit volkspaleis was 'een palais de la nation'
39 en daarmee een Thorbeckiaanse poging 'om de regering van de Kroon

1 naar de Staten-Generaal over te brengen'. Dat was geen gebouw voor
2 'alle nationale overtuigingen', zoals Thorbecke beweerde, maar een paleis
3 van '*partijgeest*' en van 'eenzijdige hulde aan de *staatsrechtelijke theoriën*
4 *van dit Kabinet*'.²⁰

5 Thorbeckes reactie was louter gericht op de vorm van de oppositie.
6 De oppositie was demagogisch want zij was 'meer tot het publiek dan
7 tot eene discuterende Kamer gericht'. Tribunezitters lieten zich wel-
8 licht intimideren door het beeld van de Franse Revolutie, voor poli-
9 tici anno 1863 was dat voltooid verleden tijd. Thorbecke achtte het
10 dan ook 'de regeering niet waardig' om inhoudelijk te reageren op de
11 vergelijking met Frankrijk. Hetzelfde gold voor de beschuldigingen
12 van partijdigheid: het paleis was immers 'eene daad boven alle partij-
13 overtuigingen verheven'. Het was 'eene daad dien men niet meer zal
14 kunnen uitwisschen' en bedoeld als hulde voor en door 'de hoogste
15 macht van het land'. Thorbecke maakte grote gebaren, maar gaf geen
16 antwoorden. Die had hij ook niet. Thorbecke wilde inderdaad de na-
17 druk op de grondwet leggen. 'Wat ware Ned zonder GW geweest?'
18 krabbelde hij in de aantekeningen die hij bij de verdediging maakte.
19 Het herdenkingselement van het parlementaire paleis was bedoeld voor
20 het heden en de toekomst en niet voor Groens verleden. Eveneens in
21 krabbel: 'De nieuwe tijd heeft de oudere in zich opgenomen; maar die
22 het verleden op den voorgrond tracht te brengen [sluit] het nieuwe en
23 tegenwoordige buiten'.²¹

24 Zoals de liberale leider dat vaker deed, liet hij de inhoudelijke verdediging
25 over aan zijn volgelingen in de Kamer. In dit geval pareerden Van
26 Eck en Van der Linden de kritiek. De katholiek J.A.Ch.A. van Nispen
27 van Sevenaer (district Nijmegen) vroeg zich af of een nieuw paleis nu
28 werkelijk nodig was. 'Ziet om u heen, Mijne Heeren, en gij zult moeten
29 erkennen dat dit hechte en sterke gebouw niet door een nieuw behoeft
30 te worden vervangen.' Van der Linden noemde mannen als Van Nispen
31 daarop 'zeer egoïstisch'. De Eerste Kamer moest haar zaal delen met de
32 Provinciale Staten. 'Is dat nu gepast?' Nee, beweerde Van der Linden ter
33 verdediging van de Kamer die de Thorbeckianen in 1848 nog hadden
34 willen afschaffen.²² Opportunisme leek troef.

35 Verscheidene leden stoorden zich aan de vorm van het wetsontwerp.
36 De koning had een missive meegezonden, waarin hij zijn steun aan het
37 voorstel duidelijk maakte. Deze steun werkte intimiderend, omdat een
38 stem tegen de wet uitgelegd kon worden als een stem tegen de vorst.
39 In de jaren vijftig protesteerden liberalen regelmatig tegen dergelijke

1 koninklijke intimidatie en nu deed de anti-revolutionair W. baron van
2 Lynden (district Arnhem) hetzelfde. Van Eck antwoordde dat het ko-
3 ninklijk schrijven zeer goed te begrijpen was, omdat 'het Hoofd van den
4 Staat behoefte heeft om zijn hart uit te storten in den boezem der Natie'.
5 Dit was opportunisme van de bovenste plank. Thorbeckianen hadden
6 immers bepaald geen waardering voor koninklijke hartenkreten als ze
7 zelf niet aan de macht waren. Willems steun aan de Aprilbeweging in
8 1853 en zijn politiek van parlementaire ontbindingen van 1866-1868
9 wekten openlijk afkeer bij de liberalen op.²³

10 Opportunisme in het parlement wordt doorgaans afgedaan als een
11 slechte zaak. Een opportunist is ontrouw aan zijn beginselen, terwijl een
12 volksvertegenwoordiger juist boven alles betrouwbaar dient te zijn. Maar
13 het is onverstandig om het opportunisme in het parlementaire systeem
14 van de negentiende eeuw te veroordelen. Om iets te bereiken, zoals de
15 bouw van een paleis, bedienden Kamerleden zich van alle mogelijke
16 argumenten. Liberalen handelden eveneens opportunistisch ten tijde
17 van Thorbeckes eerste ministerie en ze zouden dat in het verloop van
18 de jaren zestig blijven doen. Opportunisme creëerde nieuwe politiek:
19 door zaken in het openbaar anders te interpreteren ontstond ruimte
20 voor vernieuwingen. Uiteindelijk bekrachtigde de Kamer de paleiswet
21 met 29 tegen 19 stemmen.²⁴

22

23

24

WERK IN UITVOERING

25

26 Een wet voor een paleis maakt nog geen paleis. Zijn totstandkoming
27 werd een lastig werk in uitvoering. Thorbeckes volgelingen hadden in
28 de Kamer geen antwoord gegeven op de vraag of de wet wel een fraai
29 paleis zou opleveren. De Kamerleden waren het erover eens dat er iets
30 moest gebeuren. Het Binnenhof verkeerde namelijk 'in eenen verwaar-
31 loosden en vervallen staat'.²⁵ De ramen van de zuidzijde mochten niet
32 meer open omdat ze er dan uit zouden vallen. De zolders lagen vol met
33 puingruis, de leien daken lekten. Het zijn goede redenen om een nieuw
34 gebouw op te richten.

35 Een oplossing is soms echter erger dan het probleem. Alle Kamerle-
36 den zagen daar dagelijks aan de westwand het bewijs van. Rijksbouw-
37 meester W.N. Rose had het unieke middeleeuwse houten dak van de
38 Ridderzaal vervangen door een gietijzeren kap. Volgens Rose – maar in
39 strijd met de waarheid – was het hout rot en had het oorspronkelijke

1 dak weinig historische waarde. Volgens veel Kamerleden had de nieuwe
2 kap 'die zaal gemaakt [...] tot iets dat geen naam heeft', want ze had
3 'niets meer [...] dat naar middeleeuwsche of Vaderlandse architectuur
4 zweemt'. De angst leefde dat Rose alle ruimte kreeg om het paleis te
5 ontwerpen. Dan zou het 'gemaakt worden als eene groote fabriek, of
6 ander treurig gebouw'.²⁶

7 Thorbecke stelde iedereen gerust. De vorm en de plaats van het
8 gebouw waren nog onbekend en het plan moest – net als de andere
9 monumenten van 1863 – middels een openbare prijsvraag tot stand
10 komen. Een schets in zijn archief verraadt echter dat hij precies wist
11 waar het paleis moest komen. Het Binnenhof was als 'akropolis van
12 ons Vaderland' de gewenste bouwplaats. Het leverde extra gezag op
13 om het monument van Thorbeckes gewenste politiek te stichten op
14 de voornaamste locus van vóór die tijd. De volledige noordzijde van
15 het Binnenhof zou moeten wijken voor Thorbeckes droompaleis. Het
16 paleis kwam dan het best tot zijn recht, pronkend aan de Hofvijver. De
17 Kamer had niets van dit plan gezien.²⁷

18 Na de bekrachtiging van de paleiswet was er een programma nodig
19 met richtlijnen voor de prijsvraag. Rose had veel invloed en sleepte begin
20 1864 met de bevriende architecten J.F. Metzelaar en A.N. Godefroy de
21 opdracht binnen. De drie waren geen onbekenden in het Nederlandse
22 prijsvragencircuit. In de jury voor de prijsvraag van het Rijksmuseum
23 stemden ze voor een neoclassicistisch ontwerp van Ludwig en Emil
24 Lange, maar raakten vervolgens in conflict met jurylid J.A. Alberdingk
25 Thijm die het neogotische ontwerp van Pierre Cuypers prefereerde.
26 Bij gebrek aan een 'echte winnaar' kreeg Godefroy uiteindelijk zelfs
27 de opdracht een nieuw ontwerp te maken.²⁸ Neutraliteit, integriteit
28 en objectiviteit waren geen vereiste eigenschappen voor negentiende-
29 eeuwse juryleden. Zo mobiliseerden ze 63 – ongetwijfeld een verwijzing
30 naar het herdenkingsjaar – kunstenaars om tegen Cuypers' neogotische
31 ontwerp van de herdenkingsspriet voor 1813 in Den Haag te petiti-
32 neren.²⁹

33 De architecten kregen alle vrijheid in het formuleren van de prijs-
34 vraag. Thorbecke gaf hun 1800 gulden om parlamentsgebouwen 'in den
35 vreemde te gaan bezigtigen'. Nederland stond niet alleen in de zoektocht
36 naar een waardig gebouw voor het parlement. De grote verbouwing van
37 Westminster in Londen, van het Palazzo di Montecitorio in Rome, de
38 aanleg van het Ringstrasse-project in Wenen, de Cortes van Madrid, de
39 Reichstag te Berlijn en het Országház in Boedapest: de parlementaire

1 paleizen schoten in menige negentiende-eeuwse Europese hoofdstad als
2 paddenstoelen uit de grond.³⁰ Rose, Metzelaar en Godefroy bezochten
3 Parijs, Bern, Londen en Brussel. Ze wilden hier tevens beroemde buiten-
4 landse architecten aansporen om aan de prijsvraag mee te doen.

5 Het is maar de vraag of ze aan hun verantwoordelijkheden zijn toege-
6 komen. De architecten maakten geen rapport op van hun bevindingen.
7 In de brieven aan zijn vrouw was Rose vooral onder de indruk van het
8 Crystal Palace, van de *Rigoletto* die hij in Parijs beluisterde, en van de
9 copieuze diners met de ambassadeurs. Over de parlamentsgebouwen
10 schreef hij slechts dat hij er geweest was en niet wat hij gezien had,
11 laat staan wat hij ervan vond.³¹ Het zoeken naar architecten leverde
12 weinig op. Voor zover bekend kwamen de inzendingen uit het netwerk
13 dat eveneens had gestreden voor het monument in Den Haag en het
14 Rijksmuseum.

15 Op 15 januari 1865 verscheen het programma ondertekend door
16 Thorbecke in de *Staatscourant*. De voorwaarden waren in de eerste plaats
17 gericht op de status van het parlement. Het paleis moest 'de waardig-
18 heid' van de Kamers 'op gepaste wijze doen uitkomen'. Daartoe moest
19 het ontwerp 'op zinnebeeldige wijze de gebeurtenissen in herinnering
20 brengen, waaraan het Nederlandsche volk zijn vernieuwd bestaan ver-
21 schuldigd is'. Het grootste deel van de tekst bestond echter uit zeer
22 gedetailleerde eisen. Alle noodzakelijke kamers – ook de wc van de
23 voorzitter en de garderobekast bij de entree – stonden vermeld, alsmede
24 het gewenste aantal vierkante ellen per ruimte. Een el is ongeveer 79
25 centimeter. In de nieuwe vergaderzaal had ieder Kamerlid 1,5 vierkante
26 el aan bewegingsvrijheid en één bankgenoot. Verder werd precies be-
27 schreven hoe de verwarming, luchtverversers, sneeuwwerende dakramen
28 en gasverlichting moesten werken, hoeveel mensen op de verschillende
29 tribunes konden plaatsnemen en waar plaats was voor beeldhouwwer-
30 ken en opschriften. De deelnemers kregen zes maanden de tijd om hun
31 tekeningen in te zenden.³²

32 Willem Wintgens zag de prijsvraag met lede ogen aan. Waarom was
33 hem als voorzitter van de commissie van huishoudelijke zaken en groot
34 liefhebber van de gebouwen aan het Binnenhof niets gevraagd? En dat
35 terwijl hij 'met de bestaande behoefte en wenschen [...] meer bijzonder
36 bekend' was, aldus Wintgens in een brief aan Thorbecke. Deze was het
37 met hem eens dat het programma te gedetailleerd was, maar hij kon er
38 weinig aan veranderen: de prijsvraag was reeds verspreid en iedereen
39 kon slechts wachten op de uitkomst.³³

1 Wintgens nam geen genoegen met dat antwoord. Hij ruilde zijn
2 schriftelijke klachten in voor een parlementair wapen: de interpellatie.
3 Hierin stelde hij dat de zaak 'niet alleen een vraag [is] van huishoudelijk
4 belang, van parlementair comfort, maar bovenal een vraag van goeden
5 smaak, en waarbij tevens de eerbied aan historische gedenkteekenen
6 verschuldigd is'. Het plan om de noordwand – en het Stadhouders-
7 Kwartier – te slopen was uitgelekt. Voor Wintgens representeerden
8 deze gebouwen de hoogtijdagen van de Nederlandse geschiedenis. Het
9 was onwaardig deze gouden eeuw te ruilen voor een eigentijds paleis en
10 zeker als de 'waterclosetconceptie' van Rose daar overheerste. Vervolgens
11 formuleerde Wintgens een motie, die stelde dat de prijsvraag 'aan een
12 nader onderzoek moet worden onderworpen'. Een maand later – 6 mei
13 – stemde een krappe meerderheid voor de motie (24:23).³⁴ Hoewel hij
14 weinig vertrouwen van de Kamer kreeg en weinig greep leek te hebben
15 op de drie architecten, liet Thorbecke de motie voor wat ze was. Dat
16 was ook opportunistisch: eerder was Thorbecke een voorstander van
17 moties die als doel hadden ministerieel beleid te veranderen, maar als
18 minister trok hij zich er niets van aan.

19 Inmiddels was het trio architecten met vijf andere juryleden in druk
20 overleg over de 27 binnengekomen ontwerpen. Drie vielen er bij voor-
21 baat af: één ontwerp kwam te laat, één was ontworpen door een in-
22 middels overleden architect en één werd zelfs verdacht van een jurylid
23 afkomstig te zijn.³⁵ Op de andere ontwerpen viel ook veel aan te merken.
24 De jury kwam met nieuwe eisen. Zo erkende ze openlijk dat het paleis
25 aan de Hofvijver moest komen. Het moest een toegangsbrug krijgen.
26 Halfronde vergaderzalen kregen de voorkeur boven rechthoekige met
27 tegenover elkaar liggende tribunes.³⁶ Dit was een Europese trend: met
28 uitzondering van Westminster hadden de belangrijkste parlamentsge-
29 bouwen halfronde zalen. In een halffrond lijkt het parlement meer op
30 een geheel dat gezamenlijk aan wetgeving werkt. De tegenover elkaar
31 liggende tribunes van Engeland en Nederland suggereerden juist tegen-
32 stelling en conflict, omdat twee partijen letterlijk tegenover elkaar zaten.
33 De Nederlandse opstelling lijkt op toeval te berusten: de vergaderzaal
34 was bij de verbouwing begin jaren vijftig te klein voor een halffrond.

35 Bijna alle ontwerpen zijn in de loop van de tijd verloren geraakt,
36 waardoor het onmogelijk is na te gaan hoe het ideale parlement van de
37 jury eruitzag. Waarschijnlijk was het gewenste paleis neoclassicistisch
38 en niet neogotisch. De twee ontwerpen die de meeste indruk maakten
39 kwamen van de neoclassicistische vader en zoon Emil en Ludwig Lange

1 uit Beieren. Maar geen ontwerp was goed genoeg en gezien het hobbe-
2 lige voortraject is dat weinig verrassend. De jury kocht drie ontwerpen
3 voor 1000 gulden per stuk, zijnde een ruime tegemoetkoming in de
4 gemaakte kosten.³⁷

5 Toen sloeg het trio toe. In plaats van een nieuwe prijsvraag uit te
6 schrijven smeedden ze één nieuw ontwerp uit de aangekochte ontwer-
7 pen.³⁸ Binnen twee maanden waren hun tekeningen gereed. Dat is on-
8 gelooflijk snel voor een ogenschijnlijk onmogelijke opdracht. De snelle
9 productie doet vermoeden dat de architecten eerder gebruik maakten
10 van eigen ideeën dan van de gekochte ontwerpen. Zo dachten kritische
11 tijdgenoten er ook over. Volgens hen was ‘de onverantwoordelijk korte
12 termijn [van de oorspronkelijke prijsvraag] de sleutel van’t raadsel’. Door
13 die korte termijn was het zelfs voor de beste architect onmogelijk een
14 goed ontwerp in te dienen. Maar dat was ook helemaal niet nodig, want
15 ‘het project bestaat zeker reeds’ en was ontworpen door ‘den onvermij-
16 delijken heer Rose’. Of dit waar is, blijft onzeker, maar het is wel veilig
17 te stellen dat het architectentrio als regelgever van het prijsvraagspel
18 een groot voordeel bij de beïnvloeding van de mogelijke uitkomst had.
19 Cynisme was meester in de publieke opinie: ‘t eerlijk handelen is zoo
20 vervelend ouderwetsch dat men het tegenwoordig *par bienséance* nalaat.’
21 De critici hoopten ‘vurig dat er geen rose tint over het nieuwe ontwerp’
22 hing, maar vreesden het tegendeel.³⁹

23 Wie vandaag langs de Hofvijver wandelt, ziet geen paleis van Rose,
24 maar een eenvoudig kwartier. Uiteindelijk was dat de verdienste van
25 de beoogde paleisgebruikers. Heemskerk Bzn. was de afgevaardigde
26 van de Tweede Kamer in de jury, maar hij klaagde dat hij daar voor
27 spek en bonen zat, omdat ingewikkelde ‘wetenschappelijke en techni-
28 sche opmerkingen toch de boventoon’ voerden.⁴⁰ Naar aanleiding van
29 zijn te bescheiden bijdrage aan het juryrapport adviseerde Heemskerk
30 Bzn. ontwerpen voortaan door de huishoudelijke commissie te laten
31 keuren. Deze commissie bestond op dat moment uit Heemskerk Bzn.
32 zelf, de kritische Wintgens en griffier Veegens, geen van allen vriend
33 van Rose.⁴¹ Wintgens maakte aantekeningen bij de bijeenkomst met de
34 architecten. Zijn krabbels beschrijven het lot van het paleisplan in een
35 voor negentiende-eeuwse begrippen ongebruikelijk directe bewoording.
36 ‘Allerongelukigste maatregel. Rose ongeschikt. Liever niets doen. HH
37 Commissie zou anders aansprakelijk worden.’⁴²

38 Volgens het officiële rapport werden de ontwerpen afgekeurd omdat
39 de architecten ‘niet enkel te rade [moesten] gaan met hetgeen buiten

1 's lands gevonden wordt, maar ook vooral met hetgeen onze parlemen-
2 taire zeden en gebruiken [...] medebrengen', die nu eenmaal 'niet wil-
3 lekeurig te wijzigen' waren. Daarmee won de alledaagse parlementaire
4 werkwereld het van Thorbeckes ideale parlement. Zijn grootse project
5 stond de werkelijke parlementaire cultuur alleen maar in de weg. In het
6 vervolg bepaalde de Kamer zelf wat en hoe er gebouwd werd: geen paleis
7 voor de natie indien het niet gebouwd was door de vertegenwoordigers
8 van de natie.⁴³

9 De verwerping van het paleisplan had tot gevolg dat weinig rondom
10 het Binnenhof veranderd is. In 1876 lanceerde architect Bert Brouwer
11 een idee om tien reusachtige parlamentsgebouwen van honderden me-
12 ters lang op het Malieveld op te richten. Hoewel zijn tijdgenoten meen-
13 den dat zijn 'moed [...] die van den hervormer van Parijs, Haussmann,
14 minstens evenaart, misschien wel overtreft', is er niets van gekomen.⁴⁴
15 Een prijsvraag in de jaren twintig van de vorige eeuw heeft evenmin
16 doorgang gevonden. In de jaren tachtig, negentig gebeurde dat uitein-
17 delijk wel. Het parlamentsgebouw van Pi de Bruijn is echter geen paleis,
18 maar een bescheiden schakel tussen oudere gebouwen die het Binnenhof
19 geenszins veranderd heeft. Wintgens zou tevreden zijn.

20 Thorbecke had steeds minder belangstelling voor het paleis. Mis-
21 schien vond hij een parlementair paleis in eerste instantie wel een
22 aansprekend idee, maar had hij nooit vermoed dat het plan tot zoveel
23 weerstand zou leiden. Hij hield zich stil toen deze weerstand opkwam:
24 in de Kamer sprak hij zelden over het paleis en hij gaf weinig weerwoord
25 tegen de op hol geslagen architecten en de kritische Kamerleden. Het
26 zou ook vreemd zijn geweest als Thorbecke wél hartstochtelijk voor
27 het paleis was blijven strijden. Het samengaan van het strijden voor
28 een potsierlijk paleis en de ietwat stijve politicus Thorbecke ligt niet
29 erg voor de hand. Bovendien had Thorbecke belangrijkere zaken aan
30 zijn hoofd. Het parlement moest niet alleen van buiten monumentale
31 proporties krijgen, maar allereerst van binnenuit vanzelfsprekend en
32 gezaghebbend worden. Niet iedereen was namelijk voorstander van
33 het ideale liberale parlement.

34 35 36 TEGENSTANDERS VAN HET IDEALE PARLEMENT

37
38 J.K. van Goltstein was ontevreden toen Thorbecke op 24 april 1862
39 zijn ministers presenteerde. De nestor van de Kamer stond op voor een

1 interpellatie waarin hij naar de richting van het nieuwe ministerie vroeg.
2 Dat was geen vreemde gang van zaken. Bij het aantreden van nieuwe
3 ministers waren er altijd wel leden die naar hun politieke koers vroegen
4 en zij kregen doorgaans antwoord. Thorbecke vond antwoorden echter
5 onnodig omdat 'niemand van ons wacht een programma van grondstel-
6 lingen te verkondigen'. Zijn liberale gedachtegoed werd verondersteld
7 bekende stof te zijn.

8 Van Goltstein nam hier geen genoegen mee en in de komende weken
9 herhaalde hij zijn interpellatie tot twee keer toe en vulde die aan met
10 verwijten. Wat had een man als G.H. Uhlenbeck, een 'ervaren bouw-
11 kundige' maar 'zonder administratieve inwijding', op de belangrijke post
12 van Koloniën te zoeken? En was het geen 'schennis der Grondwet' toen
13 Thorbecke op 31 januari zijn ministers bij Koninklijk Besluit benoemde,
14 terwijl hij zelf officieel pas een dag later minister was? Thorbeckes ant-
15 woord was geen weerlegging van Van Goltsteins verwijten, maar een
16 zelfverzekerde uiting van zijn gezag en ervaring: 'Aan wie is men onze
17 tegenwoordige Grondwet, zij zij goed of kwaad, eene weldaad of eene
18 doorn in het oog, meer dan aan mij verschuldigd? En zou ik dan mijn
19 eigen werk verstoren?'⁴⁵ Thorbecke schreef de wet voor en duldde geen
20 tegenspraak of beschuldigingen. Hij maakte als het ware aanspraak op
21 het monopolie van de interpretatie van de grondwet.

22 In de daaropvolgende maanden interpreteerde Van Goltstein dan
23 maar zelf de koers van het ministerie. Van Goltstein en de zijnen onder-
24 scheidden zich door constitutioneel te zijn zonder 'parlementarismus'.
25 Constitutioneel was 'hechten aan de Grondwet', terwijl Thorbeckes
26 'parlementarismus' als 'hoofdbeginsel [had] dat het gezag berust in de
27 Volksvertegenwoordiging'.⁴⁶ Dat was bekende kritiek. Liberalen had-
28 den in de jaren vijftig regelmatig het parlementaire belang tegenover de
29 koninklijke macht geplaatst. Zij hadden daarmee in zekere zin partij-
30 strijd uitgelokt en de stelselmatige oppositie uitgevonden. Van Goltstein
31 stond toen en ook in 1862 aan de kant van de koning en wenste een
32 parlement met weinig invloed. Thorbecke beweerde nu echter dat deze
33 kritiek geen bestaansrecht had. Hij gaf Van Goltstein en alle andere
34 aanwezigen les in de betekenis van het begrip 'parlement', zijnde 'eene
35 Vergadering, waarin van wege de Kroon met de Vertegenwoordiging
36 des lands de publieke belangen in het openbaar worden behandeld'.
37 'Parlementair' was daardoor een neutraal en algemeen gedeeld begrip
38 dat geen partijstrijd behoorde op te wekken. Van Goltstein had hier
39 geen antwoord op.⁴⁷

1 Eerder kon Thorbecke het goed met Van Goltstein vinden. Hij
2 was dan wel zijn 'meest standvastige bestrijder', maar deze 'strijd en
3 kritiek' had Thorbecke juist lief, want ze waren onlosmakelijk ver-
4 bonden met 'het wezen van de constitutionele regering'. Nu was er
5 weinig van deze hoffelijkheid meer over. De minister vatte de kritiek
6 persoonlijk op: 'Ik – die in de regel kalm ben – worde dan toch door
7 deze herhaaldelijke persoonlijke aanvallen – meer dan welligt goed is
8 – gevoelig.' Enkele jaren eerder had Thorbecke zijn collega's stelselma-
9 tig uitgelegd dat kritiek en vragen in het parlement nooit persoonlijk,
10 maar een onderdeel van het parlementaire spel waren. Waarom was
11 Thorbecke nu opeens persoonlijk zo gevoelig? Was het conflict met
12 Van Goltstein een bijzonder en op zichzelf staand incident of was er
13 meer aan de hand?

14 Het antwoord ligt in de omgang van Thorbecke en zijn vrienden met
15 de meest standvastige bestrijder. Gezien zijn dramatische afscheid in
16 1858 wekte de parlementaire rentree van Groen van Prinsterer na de zo-
17 mer van 1862 verbazing. Maar ook bewondering, in de eerste plaats van
18 Thorbecke. Het deed hem 'levendig genoegen' om met zijn 'oude vriend
19 [...] de kring te sluiten.' Thorbecke maakte alle aanwezigen bekend met
20 Groens parlementaire stijl: 'om polemieek is hij nimmer verlegen'. Dat
21 was geen vloek maar een zegen, want 'wiens bestrijding en wiens kritiek
22 kan mij aangeneramer zijn dan van hem, die mij verplicht het karakter
23 mijner beginselen in het helderste licht te doen uitkomen?' Thorbecke
24 wilde liever een goede dan een slechte tegenstander. Juist door met een
25 man als Groen in debat te treden zou zijn wens van 24 april om 'de
26 kracht der regeering te verdubbelen' uitkomen.⁴⁸

27 Vanaf de publieke tribune werd Groens terugkomst eveneens beju-
28 beld. Een liberale toeschouwer beweerde dat het debat weer spannend
29 was nu de 'reusachtige Titanen van onzen parlementairen voortijd' her-
30 enigd waren.⁴⁹ Deze fascinerende spanning had zich bij de begrotings-
31 debatten in de herfst van 1862 kunnen manifesteren. Net als vroeger
32 bracht Groen 'leven in den strijd' door deze debatten tot 'een strijd van
33 beginselen' te maken. Groen presenteerde zich als een 'partijman'. Hij
34 sprak namens de door hemzelf benoemde drie man sterke 'Christelijk
35 Historische partij' die 'enkel door isolement sterk' stond. Hij beweerde
36 dat Thorbecke van een liberaal in een reactionair was veranderd. De
37 minister wilde immers terug naar 1849, terwijl de ontbinding van 1853
38 aangetoond had dat dat niet werkte. Thorbecke antwoordde stellig. Het
39 tegendeel was volgens hem waar: 'Hetgeen wij [...] voor dien tijd nog

1 bezig waren te vestigen, dat is nu gevestigd. De liberale beginsels zijn
2 meer doorgedrongen. Ze zijn meer opgenomen in onze wetten en in
3 regten en handelingen.⁵⁰

4 Thorbeckes antwoorden aan Groen en eerder aan Van Goltstein wa-
5 ren meer dan zelfverzekerd. Hij maakte tegenspraak principieel bijna
6 onmogelijk, want over parlementarisme en het succes van de liberale be-
7 ginselen viel niet langer te twisten. Deze antwoorden zijn wel gezien als
8 een bewijs dat Thorbecke weinig van algemene politieke discussies moest
9 hebben. Maar dan is het wel erg wonderlijk dat de liberale leider altijd
10 – en tot 1862 ook gedreven – aan deze discussies deelnam. Hij zou niet
11 van algemeen debat houden omdat hij ‘eerder staatsman dan politicus’
12 was.⁵¹ Bij nadere beschouwing is dat een merkwaardige splitsing. Een
13 politicus hoeft geen staatsman te zijn, maar andersom ligt dat anders.
14 Een goede minister wordt gezien als een staatsman. Maar als deze mi-
15 nister wetsvoorstellen verdedigt, dan zijn debat, retoriek en presentatie
16 voor hem net zo belangrijk als voor ieder Kamerlid. Een staatsman is in
17 de Kamer ook een politicus. Dat gold zeker voor Thorbecke, die in een
18 tijd werkte waarin de interpretatie van de grondwet en de positie van het
19 parlement geen rustig bezit waren. Thorbecke hield minder van debat
20 dan Kamerleden als Groen of Van Houten, maar zijn zelfverzekerde
21 stelligheid was eerder retorische tactiek om anderen minder ruimte voor
22 zelfexpressie te geven dan directe weerzin tegen dat debat.

23 In de volgende maanden verslechterde de betrekking tussen de oude
24 vrienden. Zo bracht Thorbecke een negatief stemadvies uit bij Groens
25 amendement op de paleiswet. Groens voorstel was vooral afkeurens-
26 waardig ‘omdat het komt van [den] geachten afgevaardigde uit Arn-
27 hem’. Dit was geen argument en Groen was met stomheid geslagen:
28 ‘omdat het *van mij* komt? Wat zal ik daarop antwoorden? Ik moet
29 het antwoord overlaten aan iedereen die mij kent.’ Dat antwoord viel
30 slecht voor hem uit: slechts veertien mannen stemden voor zijn amen-
31 dement.⁵²

32 Niet veel later verweet Thorbecke Groen in herhaling te vallen met
33 de door hem opgewekte partijstrijd. Dat was kwalijk omdat Thorbecke
34 een ‘lijn’ volgde ‘waarop herhaling lastig en verdrietig is’. Herhaling
35 stond vooruitgang in de weg. Groen reageerde even gekwetst. Hij
36 was ‘nooit in zoo moeilijken toestand [...] lid der kamer geweest
37 [...] *kan* ik spreken? Is luisteren [...] bij zooveel opgewondenheid nog
38 denkbaar?’ Thorbecke was ‘niet meer in den ouden zin *parlemen-*
39 *tair*’. Parlementair betekende voor Groen vooral dat Kamerleden vrij

1 konden spreken, wat onder Thorbeckes ‘censuur’ in een ‘zoogenaamd
2 parlement’ niet meer mogelijk was. Het was ‘grievend [...] den uit-
3 muntenden leermeester te zien afwijken van het weleer met zoo veel
4 roem ingeslagen en aangewezen spoor’. Gespannen keek iedereen naar
5 Thorbecke. ‘Zonder genoeg’ verklaarde deze ‘van den laatsten op-
6 merkingen niets [te] zeggen’ te hebben. Het leek alsof de jaren onder
7 Forstner en Vrolijk herleefden en het was definitief gedaan met de
8 aanhef ‘oude vriend’.⁵³

9 Groen concludeerde dat er met Thorbecke niet te debatteren viel
10 en sprak voortaan ‘het liefst [...] met de Kamer alleen’.⁵⁴ Dat hadden
11 de liberalen van de jaren vijftig ook gezegd kunnen hebben, maar nu
12 zaten zij niet te wachten op een gesprek met Groen. Zij verweten hem
13 dat hij slechts ‘sprak om te spreken’, waarmee hij ‘populariteit [wilde]
14 najagen’. Dat was ‘niet *parlementair*’ omdat het Kamerdebat bedoeld
15 was om publieke belangen te behandelen. De liberalen namen de les-
16 sen van Thorbecke vrijwel letterlijk over. Groen luisterde er niet naar,
17 waarna de liberalen tot andere middelen overgingen. Ze namen Groen
18 niet serieus en probeerden hem belachelijk te maken. Dullert omschreef
19 Groens gepraat bij de begroting van 1864 bijvoorbeeld als dat ‘onophou-
20 delijke herhalen, dat *zeuren*’. Volgens Van Eck sprak Groen ‘tafelpraatjes’.
21 Van der Linden verklaarde dat Groens ‘nonsens zeer onaangenaam’ was
22 om aan te horen. Een andere liberaal had Groen bij wijze van plagerij
23 het boekje *Antirevolutionaire demagogie* toegestopt. Groen hield zich
24 groot en beloofde het ‘lief boekske’ te lezen, maar leuk was anders. Hij
25 wenste nooit meer met de ‘slinksche praktijken’ van de plaaggeesten
26 in aanraking te komen, want dat was ‘laaghartigheid, den Nederlander
27 onwaard’.⁵⁵

28 Zijn klaagzang haalde weinig uit. Ieder voorstel of idee van Groen
29 strandde, naar zijn zeggen ‘*omdat ze van mij komt*’.⁵⁶ Dapper hield hij
30 vol ‘door eene nederlaag niet afgeschrikt’ te worden.⁵⁷ Zijn nederlagen
31 en eenzame positie waren juist een reden te meer om heldere oppositie
32 te leveren. Aan andere eenlingen vroeg hij: ‘welk lid der minderheid
33 zou lid der Kamer willen blijven, om een nietsbetekenend votum uit
34 te brengen [...] waarmede hij geenerlei doel bereikt’?⁵⁸ Dit was een be-
35 langrijke les. Niemand doet voor niets aan politiek en Groens pleidooi
36 aan de minderheid om van zich te laten horen, legitimeerde parlemen-
37 taire oppositie. In het aanstaande tijdperk van politieke partijen, na
38 1888, zouden minderheidsfracties inderdaad oppositie voeren zonder
39 wetgevend resultaat en dat gebeurt nog altijd. Maar onder het liberale

1 monopolie van de jaren na 1862 was een krachtige oppositie van niet-
2 liberalen ondenkbaar.

3 In de winter van 1864 had Groen geen vrienden meer in de Kamer.
4 De laatsten stootte hijzelf af. Tegen de 'conservatieve partij' had Groen
5 eens gezegd: 'gij zijt oorzaak van zijne opkomst'. Dit 'zijne' was Thor-
6 beckes kabinet: de oude vriend had geen naam meer. 'Nu verstout ik mij
7 er bij te voegen: gij zijt de oorzaak van zijne levensverlenging.'⁵⁹ Op 6
8 april 1865 bood Groen zijn ontslag aan. 'Ook uit redenen van gezond-
9 heid.'⁶⁰ Jaren later legde hij verbitterd uit wat hij met 'ook' bedoelde.
10 'Het verdroot hem gestadig en doelloos de onverhoorde, nauwelijks aan-
11 gehoorde bede om recht te herhalen.'⁶¹ In 1866 werd hij nog eenmaal
12 gekozen voor de Kamer. Maar hij kon het niet meer opbrengen om
13 de tweehonderd meter tussen zijn huis aan de Korte Vijverberg en de
14 vergaderzaal te overbruggen.

15 Dit wegblijven is wel eens gezien als een bewijs dat Groen niet
16 actief mee wilde doen 'aan de afbraak van het Thorbeckiaanse idee
17 van vertegenwoordiging'. Conservatieven maakten in 1866-1868 de
18 dienst uit en Thorbeckes tijd leek voorbij.⁶² Het lijkt waarschijnlijker
19 dat Groen geen zin had juist omdat Thorbecke en de zijnen het par-
20 lement domineerden. Zijn geestverwant en plaatsvervanger L.W.C.
21 Keuchenius bevestigde dit idee. In de liberale Kamer werden Groens
22 goede bedoelingen 'opgelost in een kortstondig en vruchteloos debat'.
23 Groen was hier 'in andermans ogen een absolutist, een demagoog, een
24 agiteur, onder den menschen gelijk aan Robespierre, Danton, of een
25 coquet meisje; onder de insecten gelijk aan een spin, of een wolksesbla-
26 zende nachtkapel'.⁶³ Thorbeckes opportunisme en zijn monopolie op
27 de grondwet hadden een verdelgende werking op andersdenkenden als
28 Groen. Nestor Van Goltstein en Groen van Prinsterer waren al jaren
29 standvastige tegenstanders van Thorbecke en de zijnen. Ondanks hun
30 tegenstand respecteerden de liberalen hen. Nu werden ze toch met
31 weinig hoffelijkheid verdreven. Waarom lieten de tegenstanders van
32 de liberalen het zover komen?

33

34

35

OPPOSITIE ZONDER EENHEID

36

37 De Leidse hoogleraar staatsrecht en politiek commentator J.T. Buys
38 zag weinig eenheid onder de tegenstanders van de liberalen en hij had
39 zich eraan gestoord. In Buys' ideale parlement was een Kamerlid een

1 'bouwmeester [...] die den weg heeft uit te bakenen welken de natie [...]
2 volgen zal'. Parlementaire partijen waren daarbij onontbeerlijk omdat
3 het parlement alleen dan 'voor eene waarheid kan doorgaan, voor de
4 getrouwe uitdrukking van eene natie'. Als de Kamer geen partijen kende,
5 maar wel parlementaire strijd, dan heersten 'bittere vijandschap' en 'co-
6 terie-geest'. De liberalen hadden tenminste nog een leider: Thorbecke
7 was 'de eenige die zijn naam heeft kunnen hechten aan eene aanzien-
8 lijke en machtige partij'. Maar de oppositie? 'Aan Thorbeckophobie
9 [...] bestaat waarlijk geen gebrek, maar Thorbeckophobie is nog geen
10 regeringsbeginsel.' Volgens Buys moest een man als Van Goltstein zich
11 terugtrekken en antwoord vinden op de vraag: 'Wat ben ik en wat wil
12 ik?'⁶⁴ Buys' analyse was volgens tijdgenoten helder, maar hij deed dat
13 wel als buitenstaander en als overtuigd liberaal.

14 Liberalen in de Kamer constateerden eveneens weinig eenheid bij
15 de oppositie. Van der Linden, een trouwe student van Thorbecke, wees
16 bijvoorbeeld naar de rechterzijde van de vergaderzaal. Zat daar een goed
17 georganiseerde oppositie, zoals voor 1862 aan de linkerzijde het geval
18 was? Nee, daar zat 'eene verzameling van heterogene bestanddelen; er
19 is geene eenheid in; er staat geen stelsel tegenover stelsel'. Van der Lin-
20 den zag hooguit 'een kern van conservatieven, links geflankeerd door
21 ik zal niet zeggen het *leger* van anti-revolutionairen, ook niet door een
22 *compagnie*, het beste ware misschien te zeggen door een rotte... en regts
23 zie ik eenige leden, niet tot de conservatieven behorende, [...] de wilden
24 in een parlementaire vergadering.'⁶⁵

25 Voor de leden aan de rechterzijde was het onaangenaam om uit de
26 mond van een liberaal te horen dat ze tot een onbeduidende, stelselloze
27 kern, rotte of wildengroep behoorden. De Groninger Zijlker verklaarde
28 het gemis aan oppositie: 'hier te lande kennen wij [...] de scherpe afge-
29 scheidene en door vaste beginselen ordelijk tegen elkander overstaande
30 partijen niet'. Dit betekende niet dat de aanwezigen beginselloos waren,
31 maar dat zij allen bij dezelfde partij hoorden: er 'wappert hier te lande
32 schier overal de liberale vlag'.⁶⁶ Van Goltstein antwoordde Zijlker dat
33 hij deel uitmaakte van een unieke conservatieve partij, maar niemand
34 reageerde op hem. De retoriek van de liberalen is opvallend. Tussen
35 1853 en 1862 polariseerden zij en namen zij weldegelijk verschillende
36 partijen waar, maar nu zijzelf de macht in handen hadden, kwam het
37 beter uit om het bestaan van andere partijen te ontkennen.

38 De 'conservatieve kern' uit de woorden van Van der Linden leek wei-
39 nig te behelzen. Thorbecke schetste het conservatisme van – de vroegere

1 liberale vriend – J.P.P. van Zuylen van Nijvelt in 1864 als ‘niets anders
2 dan een mirage, dan een luchtbeeld, dat zodra men er op af gaat, terug-
3 wijkt en verdwijnt’. De liberale leider herinnerde zijn luisteraars aan Van
4 Hall, die het woord ‘conservatief’ in 1853 voor het eerst in de mond
5 had genomen. Dat gebeurde toen ‘schoorvoetende, want men haalde
6 het woord wel voor den dag, maar trok het terug en er verliep geruime
7 tijd eer men het weder noemde.’⁶⁷ Met het vertrek van Van Hall leek
8 het woord verdwenen.

9 Thorbeckes ministers hadden er zelf voor gezorgd dat een potentiële
10 opvolger van Van Hall buiten de Kamer bleef. De Amsterdamse
11 koopmanszoon Jan Heemskerk Azn. onderscheidde zich tussen 1860
12 en 1864 als talentvol pleiter voor het (conservatieve) protectionisme.
13 Toen deed minister Nicolaas Olivier van Justitie een voorstel dat Heemskerk
14 Azn. moeilijk kon weigeren. Als hij zich niet verkiesbaar stelde
15 voor de Kamer, werd hij raadsheer bij het Gerechtshof van Holland.
16 Heemskerk Azn. hapte toe, waarna Thorbecke in de Kamer verklaarde
17 dat hij aldaar ‘het beginsel en het kenmerk van den conservatief niet
18 [kon] vinden.’⁶⁸

19 Waren de gedachten van Willem van Goltstein – een jonge neef
20 van J.K. – in zijn conservatieve manifest *Nederland tegenover de kon-*
21 *stitutionele beweging onzer eeuw* uit 1863 dan stuiptrekkingen of hersens-
22 schimmen van een zonderling individu? Daarmee wordt zowel de
23 schrijver als zijn tekst tekortgedaan. Het stuk geldt nog steeds als een
24 belangrijk document voor de bestudering van het conservatisme.⁶⁹ Dat
25 conservatisme accepteerde de grondwetsherziening van 1848. Waar de
26 liberalen deze grondwet als een mijlpaal of keerpunt zagen, deed Van
27 Goltstein junior dat niet. Volgens hem was deze grondwet ‘slechts ge-
28 wijzigd naar de behoeften van den tijd’. ‘Het staatsgebouw [bleef] op de
29 zelfde grondslagen gevestigd’: het historische ‘oppergezag’ van Oranje.
30 In Van Goltsteins Kamer werd vooral ‘gepraat’ en dat was ‘nuttiger dan
31 hun handelen’. Dit debathuis was namelijk een verbeelding van het stem-
32 gerechtigde volk. De macht daarentegen berustte in zijn geheel bij de
33 ministers. De ministers – en niet het parlement – vertegenwoordigden
34 het volk in onderhandeling met de koning. Het belang van vertrouwen
35 speelde volgens Van Goltstein een te grote rol in het liberale parlement
36 van zijn tijd. Complete ministeries waren ten onrechte gevallen toen
37 wantrouwende Kamerleden hun begrotingen verwierpen. Deze minist-
38 teriële instabiliteit ging ten koste van de ontwikkeling van het publieke
39 en nationale belang.⁷⁰

1 De jonge conservatief had het moeilijk om deze standpunten in
2 de openbaarheid te krijgen. Van Goltsteins manifest was bedoeld als
3 artikel voor *De Gids*, maar de redactie – vol gevestigde liberale kop-
4 stukken als Buys, Conrad Busken Huet en Vissering – weigerde het te
5 plaatsen.⁷¹ Buys was daarmee zelf mede verantwoordelijk voor het door
6 hem geconstateerde gebrek aan eenheid onder de oppositie. Gelukkig
7 kreeg Van Goltstein een jaar later de kans zijn parlementaire politiek
8 in de praktijk te presenteren, als afgevaardigde van het kiesdistrict
9 Hoorn.

10 De benjamin begon dapper. Een liberaal noemde zijn tegenstanders
11 ‘de partij der oppositie’. Van Goltstein stond op. Als ‘nieuw lid der ka-
12 mer’ weigerde hij zijn ‘onafhankelijkheid prijs te geven’ en ‘evenmin [...]’
13 laat ik mij rangschikken onder deze of geene partij’. Van Goltstein deelde
14 Thorbeckes gedachte dat partijen niets in het parlement te zoeken had-
15 den. Alleen hoorde Thorbecke volgens Van Goltstein wel bij een partij.
16 Zijn ‘radikale’ en Groens ‘anti-revolutionaire’ partijleden zouden vanzelf
17 wel verdwijnen als hun leiders opstapten. Oom J.K. gaf zijn neef gelijk
18 en feliciteerde hem met zijn krachtige maidenspeech, maar daar bleef
19 het bij. Het conservatieve alternatief had eigenlijk bij voorbaat geen kans
20 van slagen. Hoe kon Van Goltstein als einzame benjamin zijn ideeën
21 duidelijk maken, laat staan anderen van de juistheid van deze ideeën te
22 overtuigen? Van Goltsteins ideaal bevatte een grote zwakte. Als ieder
23 Kamerlid onafhankelijk was, dan was de wijze waarop hij politiek be-
24 dreef eveneens aan eigen inzicht onderworpen. Er zat weinig eenheid
25 in de niet-liberale oppositie. En als het aan de meeste oppositieleiden
26 lag, dan bleef dat ook zo.⁷²

27 Buys noemde zijn artikel ‘De donkere dagen voor Kerstmis’. De ‘co-
28 terie-geest’ had volgens hem tijdens de begrotingsdebatten in 1864 een
29 hoogtepunt beleefd. Deze donkere dagen waren het duisterst op dinsdag
30 22 november 1864. Deze dag was ‘de prijs [...] uitgelooft aan hem, die
31 de hatelijkste verdachtmaking [...] wist toe te voegen.’⁷³ Eigenlijk kende
32 deze prijsvraag maar twee deelnemers. J.P.P. van Zuylen van Nijevelt was
33 na zijn breuk met Thorbecke en het fiasco van zijn ministerie (1861-
34 1862) in 1864 weer op het landelijke politieke toneel verschenen. Hier
35 ontpopte hij zich direct als ‘woordvoerder van de conservatieven’. De
36 tweede deelnemer was Dullert. Hij was nooit van Thorbeckes zijde ge-
37 weken en zat vanaf 1849 bijna onafgebroken in de Tweede Kamer.

38 Van Zuylen begon met te zeggen dat hij zich stoorde aan de ‘ligtge-
39 raaktheid bij de ministeriëlen’. Hij stelde dat de Thorbeckiaanse groep

1 'bijna geen tegenspraak meer duldt, en aan vele andersdenkenden den
2 moed ontnemt om voor hun gevoelen uit te komen, afgeschrikt als men
3 is door die soort van terrorisme dat door enkele satellieten der regering
4 wordt uitgeoefend'. Van Zuylen gaf daarmee precies aan waar anders-
5 denkenden de afgelopen jaren mee te kampen hadden: een parlement
6 waarin ze gedwongen waren te zwijgen en waar ze geen vrijheid hadden
7 om naar eigen inzicht te spreken en handelen. Volgens de nieuwe con-
8 servatieve leider was dit liberalisme 'niet het ideaal waarmee ik vroeger
9 heb gedweept; dat is niet het liberalisme in den waren, edelen zin des
10 woords'. De 'conservatieve partij' moest zich hier gezamenlijk tegen
11 'verzetten'. Zij kon dan 'aanspraak maken op den naam van *nationale*
12 *partij*'.⁷⁴ Van Zuylen voldeed daarmee in alle opzichten aan Buys' wens
13 om een eendrachtige oppositie te formeren.

14 Dullert stond op. Hij verkondigde 'met zekeren weerzin' te spreken.
15 Van Zuylen was namelijk de man 'met wien ik hier in veel lief en leed
16 heb gedeeld' en 'op zoo echt vriendschappelijke wijze heb omgegaan',
17 maar deze herinnering 'behoort tot de illusien'. Van Zuylen was achteraf
18 gezien nooit betrouwbaar geweest. De liberalen wel: zij waren nooit van
19 hun beginsel afgeweken en Dullert gaf twee kolommen vol voorbeelden.
20 Vervolgens behandelde Dullert het punt dat 'vele andersdenkenden'
21 moedeloos waren. Bij zo'n 'beschuldiging [behoorden] bewijzen gele-
22 verd te worden' en die zou Van Zuylen niet hebben. 'Heeft *hij* redenen
23 om zich te beklagen over achteruitzetting of terugstooting, over ver-
24 guizing?' Nee, en daarom moest hij 'beuzelarijen met kleingeestigheid
25 opgevat' achterwege laten.⁷⁵

26 Wie sprak op 22 november over illusionaire vriendschappen? Wie re-
27 duceerde voorstelbare gevoelens van andersdenkenden tot kleingeestige
28 'beuzelarijen'? Wie sprak het meest persoonlijk? Wie won de prijsvraag
29 voor 'de hatelijkste verdachtmaking'? Waar er twee vechten, hebben er
30 twee schuld. Maar onder het liberale monopolie kwam Dullert ermee
31 weg en droeg Van Zuylen alle lasten.⁷⁶ Buys noemde Van Zuylens terug-
32 keer 'een betreurenswaardig verschijnsel'. Busken Huet schreef dat Van
33 Zuylen slechts 'zichzelf op den voorgrond plaatsen' wilde. Zelfs in
34 de – zogenaamd neutrale – *Staatscourant* sprak Van Zuylen 'uitvoerig'
35 en 'breedvoerig'. Dullert daarentegen 'verdedigde de handelingen der
36 ministeriele partij'. Van Zuylen gold hierdoor als de winnaar van de
37 prijsvraag, hoewel Dullert daar minstens zoveel aanspraak op maakte.

38 Toch hield Van Zuylen stand en zette hij in 1865 alles op alles om
39 de liberalen van het pluche te stoten. Dat deed hij bij het eerste grote

1 parlementair-politieke schandaal in de geschiedenis van de Nederlandse
2 politiek: de Limburgse brievenkwestie. Deze was het eerste politieke
3 schandaal waarbij zowel Den Haag als de publieke opinie een belangrijke
4 rol speelden. G.H. Betz, minister van Financiën, had op 4 mei 1864
5 P.Th. van der Maesen de Sombreff, voormalig minister van Buitenlandse
6 Zaken, schriftelijk toegezegd dat hij een wetsvoorstel voor een verhoging
7 van de grondbelasting in Limburg ‘zou laten rusten’. Van der Maesen
8 was op dat moment als liberaal verwickeld in een verkiezingsstrijd voor
9 het district Maastricht. Het schrappen van de gehate belastingverhoging
10 kon hem aan een overwinning helpen en dat gebeurde ook. Kamerlid
11 namens het district Roermond F.H.K.E. de Keверberg van Kessel vroeg
12 een week na Betz’ schrijven waar zijn belastingwet bleef. Betz deed ont-
13 wijkend, noemde De Keверberg ‘ongeduldig’ en stelde dat er geen haast
14 bij geboden was. Thorbecke beaamde dat en deed een beroep op zijn
15 parlementaire ervaring. Als ‘veteraan, oud-soldaat van het parlemen-
16 taire leger, weet ik ongeveer hoe het hier toegaat’: de wet zou gezien
17 de drukke parlementaire agenda nooit voor de zomer in behandeling
18 komen. Hoewel De Keверberg gepikeerd stelde dat hij altijd geduldig
19 was en slechts ‘openlegging van bedoelingen!’ wenste, is het gegaan zoals
20 Thorbecke voorspelde.

21 Anderhalf jaar later – zaterdag 18 november 1865 – publiceerden het
22 *Venloosch Weekblad* en *Lami des intérêts Limbourgeois* de brief die ‘niet
23 onder de ogen van anderen’ had mogen komen. Er deden geruchten de
24 ronde dat er meer brieven met beloftes in omloop waren, geschreven
25 door ene Thorbecke.⁷⁷ Dezelfde dag nog kaartte Van Zuylen de zaak
26 aan in de Kamer. Dat was de daad van een nationaal oppositieleider.
27 Tot dan toe heerste het provincialisme over Limburg: de problemen
28 van dit hertogdom waren vooral een zaak voor Limburgse Kamerleden.
29 Thorbecke reageerde afwijzend op Van Zuylen. De brievenzaak was in
30 zijn geheel gebaseerd op ‘geruchten [...] in achterbuurten opgedaan’.
31 Toch diende minister Betz zijn ontslag in en legde Van der Maesen
32 zijn Kamerlidmaatschap neer, en voor Van Zuylen was dit een signaal
33 dat er meer louche zaken speelden.⁷⁸ Een parlementaire enquête – het
34 liberale onderzoeksinstrument bij uitstek – kon volgens hem helderheid
35 verschaffen. Van Zuylen kreeg van Thorbecke evenwel te verstaan: ‘een
36 minister moet op zijn woord geloofd worden; het is [...] geen onderwerp
37 van enquête’. Van Zuylen nam er geen genoegen mee. Thorbecke was
38 opportunistisch, want hij en de andere liberalen hadden zich in 1856
39 minstens even hard gemaakt voor een enquête over corruptie bij het

1 slaan van Indische munten. Net als Van Zuylen nu, waren de liberalen
2 toen ‘insidieus’ en ‘met wantrouwen’ behandeld.⁷⁹

3 Voor het eerst in zijn leven was Thorbecke ‘bezorgd, gedrukt, ont-
4 stemd [...] over de heftige oppositie’. Op 23 november, een druilerige
5 dag, schreef Thorbecke naast zijn haardvuur gezeten aan Kamervriend
6 Van der Linden om voorafgaande aan de behandeling van Van Zuy-
7 lens voorstel over het schandaal te praten. Het werd uiteindelijk een
8 drukbezochte ‘partijvergadering’. De aanwezigen besloten de enquête
9 te zien als een teken van wantrouwen om hem vervolgens ‘zonder veel
10 discussie’ te verwerpen.⁸⁰ Zo geschiedde, maar de discussie duurde twee
11 dagen en de liberalen namen hun missie iets te letterlijk. Niet alleen
12 zijn enquête, ook Van Zuylen zelf werd met grote woorden verworpen.
13 Het ontbrak dit ‘nietig persoon’ aan ‘feiten’ en ‘hoffelijke voorzichtig-
14 heid’, maar niet aan ‘geschreeuw’, ‘losse praatjes’ of een ‘oude koe’ als de
15 enquête van 1856.⁸¹

16 Als de brievenaffaire vandaag plaatsvond, zou ze hoe dan ook on-
17 derzocht worden. En als de liberalen in 1865 in de oppositie hadden
18 gezeten, waren ze ongetwijfeld ook tot actie overgegaan. Maar onder
19 de liberale dominantie was de behandeling van het enquêtevoorstel
20 een geregisseerde theatervoorstelling. Met publiek: op beide vergader-
21 dagen dreigde de voorzitter de publieke tribune te ontruimen omdat
22 de liberalen werden toegejuicht: een unicum in de negentiende-eeuwse
23 geschiedenis van het parlement.⁸²

24 Er is nooit een sluitend antwoord gevonden op de vraag of Thor-
25 becke liberale Limburgers rondom de verkiezingen iets beloofd heeft.
26 Volgens P.F.E. van Wintershoven, voormalig Kamerlid en een bevrien-
27 de oud-student van Thorbecke, was dat wel het geval geweest. Deze
28 beschuldiging betekende het definitieve einde van de vriendschap. Op
29 2 februari 1864 had Thorbecke de liberale burgemeester van Maas-
30 tricht W.H. Pijls geschreven: ‘Ik heb hoop en gedaan wat ik kon, dat
31 de grondbelasting althans vooreerst blijve rusten.’⁸³ Waar rook is, is
32 vuur, moet Van Zuylen gedacht hebben en zijn voorstel tot enquête
33 is op zijn minst begrijpelijk. Maar in de Kamer kon hij bij voorbaat
34 nooit gelijk krijgen. Van Zuylen’s voorstel werd met 53 tegen 18 stem-
35 men verworpen.

36 In de Nederlandse geschiedenis loopt het vaak slecht af met schreeu-
37 wers. Volgens Van Welderen had Van Zuylen zijn roem slechts te dan-
38 ken aan ‘de vroegere vriendschappelijke verhouding’ met Thorbecke.
39 Ooit was hij ‘op jeugdigen leeftijd en met schitterende gaven in ons

1 parlement verschenen.' Maar uiteindelijk vormden zijn 'persoonlijke
2 eerezucht bovenal [...] de bezieling zijner welsprekendheid.' Van Wel-
3 deren Rengers weigerde de 'even ondankbare als nutteloze taak' uit te
4 voeren Van Zuylens optredens verder te bestuderen. 'Het nageslacht' zou
5 'weinig nut trekken' uit zijn doorbreken van de 'grenzen der betamelijke
6 welgevoegdheid'. Als deze moeite wel was genomen, had Van Zuylen
7 misschien een minder slechte naam gekregen.⁸⁴

8 Door alle tegenwerking wist Van Zuylen noch een krachtige oppositie
9 te formeren, noch de liberalen van het pluche te stoten. Net als Groen
10 werd hij stiller. Toen een min of meer conservatief kabinet in 1866 aan
11 de macht kwam, had Van Zuylen zijn parlementaire finest hour kunnen
12 beleven. Maar dat gebeurde niet. De minister van Buitenlandse Zaken,
13 zijn neef J.P.J.A. van Zuylen, regelde een hoge betrekking voor hem als
14 ambassadeur in Parijs. Den Haag was ver weg. In 1888 was Van Zuylen
15 nog twee jaar lid van de Eerste Kamer en daarmee was hij toen de laatste
16 overlevende van de generatie van 1848. Hij liet vrijwel nooit meer iets
17 van zich horen.⁸⁵

18
19 Door middel van ongekende tactieken werd het Groen van Prinsterer, de
20 Van Goltsteins en Van Zuylen onmogelijk gemaakt oppositie te bedrij-
21 ven. Er zat inderdaad weinig eenheid in hun oppositie, maar de eenheid
22 die er was, werd niet gehoord, gezien of erkend. De bewerkstelliging
23 van het ideale liberale parlement ging gepaard met opportunistische. De
24 liberalen gingen namelijk in tegen hun eigen eerdere interpretaties van
25 de grondwet en de parlementaire werkwijze. Zo werd het bestaan van
26 partijen ontkend. Voorts mocht de grondwet geen onderwerp van dis-
27 cussie meer zijn. Tegenstanders werden bovendien in hun handelingen
28 belemmerd en belachelijk gemaakt. De liberalen koketteerden ten slotte
29 met de naam van de eerder verafschuwde koning bij de verdediging van
30 wetsvoorstellen.

31 Dit opportunistische was extreem, maar wel begrijpelijk. Om het ideale
32 parlement te realiseren waren alle retorische middelen en regelinterpretaties
33 geoorloofd. Opportunistische wordt in de politiek altijd gezien als
34 iets slechts, maar misschien is dat onverstandig. In de negentiende eeuw
35 was het een effectieve en onvermijdelijke politieke stijl om Nederland
36 te veranderen en om te bepalen wie er wel en wie er niet mochten mee-
37 praten; opportunistische creëerde politiek.

38 Een nieuwe generatie liberalen die in de jaren zestig in de Tweede
39 Kamer verscheen, bleek eveneens bedreven in opportunistische poli-

1 tiék en introduceerde nieuwe parlementaire idealen. Uit de ontmoeting
2 tussen de twee generaties liberalen blijkt of het ideale parlement
3 werkelijkheid werd.

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39